

“Involta” Ilmiy Jurnali

Vebsayt: <https://involta.uz/>

MUSTAQILLIK DAVRIDA O'ZBEKISTONDA YOQILG'I- ENERGETIKA SANOATINING TARAQQIYOTI

Ulug'xonov Baxtiyor Mahmudjon o'g'li

Namangan Davlat Universiteti Magistratura bo'limi, Tarix yo'nalishi 1-kurs,

M-TRX-BU-21 guruh talabasi

Annotatsiya. Mamlakatimizda mustaqillik yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonida sanoat va ishlab chiqarish siyosatini yanada takomillashtirish, tadbirkorlik va ishlab chiqarishni rag'batlantiruvchilik vazifasini kuchaytirish va ushbu sohada olib borilayotgan ishlar tasirchanlik darajasini oshirish asosiy taraqqiyot dasturi va mamlakatimizning dolzarb masalalaridan biri hisoblandi.

Kalit so'zlar. Iqtisodiyot, islohotlar, sanoat korxonalari, yoqilg'i-energetika, neft, gaz, elektr, ko'mir, sintez, polietilen, oltingugurt, aksiyadorlik jamiyati.

Annotation. In the process of modernization of the economy of our country during the years of independence, further improvement of industrial and production policy, strengthening the role of stimulating entrepreneurship and production and increasing the effectiveness of work in this area are among the key issues of the country's development program.

Keywords. Economy, reforms, industrial enterprises, fuel and energy, oil, gas, electricity, coal, synthesis, polyethylene, sulfur, joint stock companies.

Аннотация. В ходе осуществляющей в годы независимости в нашей стране модернизации экономики дальнейшее совершенствование промышленной и производственной политики, усиление стимулирующей функции предпринимательства и производства, повышение уровня результативности проводимой в этой сфере работы считались основной программой развития и одним из актуальных вопросов нашей страны.

Ключевые слова. Экономика, реформы, промышленные предприятия, топливо и энергетика, нефть, газ, электроэнергия, уголь, синтез, полиэтилен, сера, акционерные общества.

Sanoat tarmoqlari tarkibida yoqilg'i-energetika sanoati alohida o'rin tutadi. Yoqilg'i-energetika sanoati tarmoqlaridagi o'zgarishlar turli darajada kechmoqda. 1990-2010- yillarda yoqilg'i-energetika sanoatida mahsulot ishlab chiqarish 3 martaga ortdi. Ushbu tarmoqning jami sanoat ishlab chiqarishdagi ulushi 18,3 foizdan 24,1 foizga chiqdi.¹

Mamlakatning yoqilg'i-energetika mustaqilligi ta'minlandi va tarmoqning qayta ishlash salohiyati kengaydi. Ayniqsa, neft va gaz kondensatini qazib olish yillik hajmi 1990-yilga nisbatan 2010 yilda 1,4 martaga, tabiiy gaz ishlab chiqarish hajmi 1,6, yonuvchi gaz ishlab chiqarish esa mazkur davrda 15,2 barobarga o'sdi.

Bugungi kunda mamlakatdagi gidroelektrostansiyalarining umumiy quvvati 1420 megavatni, elektr tarmoqlarining uzunligi 224 ming kilometrn i tashkil etadi.

Chorvoq, Xojikent, G'azalkent, Farhod GESlari elektroenergiyaga bo'lgan ehtiyojni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Aynan elektr energiya hosil qilish va uni iste'mol qilish bo'yicha O'zbekiston MDH davlatlar ichida Rossiya, Ukraina, Qozog'istondan keyin to'rtinchi o'rinda turadi.

2008-yilda ishga tushirilgan uzunligi 165 kmlik Yangi Angren issiqlik elektr

¹ Сотсиално-экономическое положение Республики Узбекистон за 2017- год. Ташкент. 2018 г. Стр. 17.

stansiyasi — “O‘zbekiston” yuqori kuchlanishli elektr uzatish liniyasi barpo etildi. Sirdaryo issiqlik elektr stansiyasini “So‘g‘diyona” kuchlantirish stansiyasi bilan bog‘laydigan, G‘uzor-Surxon yuqori kuchlanishli elektr uzatish liniyalari va Toshkent shahri elektr ta’minoti obyektlari loyihalarini amalga oshirish ishlari davom etmoqda. Neftni qazib olish va neftni qayta ishlash sanoatining tashkil etilishi respublika energetika xavfsizligini ta’minlay boshladi. Mazkur yoqilg‘i sanoati tarmog‘ining asosiy korxonalari Toshkent, Farg‘ona, Qashqadaryo, Buxoro va Surxondaryo viloyatlarida qurilgan. Chunki, respublikadagi 160 dan ortiq neft va gaz konlarining 115 tasi Buxoro-Xiva geologik provinsiyasida, 27 tasi Farg‘ona vodiysi, 10 tasi Surxondaryo, 7 tasi Ustyurtda joylashgan.

Mustaqillik yillarida energetika mustaqilligiga erishishni ta’minalash bo‘yicha dasturga binoan neft va gazni qayta ishlaydigan tarmoqlarni rivojlantirish maqsadida eng zamonaviy texnologiyalarga ega bo‘lgan Buxoro neftni qayta ishlash zavodi Fransiyaning “Teknep” va Sho‘rtangaz gazkimyo majumasi “ABB” kabi xorij kompaniyalari bilan hamkorlikda yaratildi.

Farg‘ona neftni qayta ishlash zavodi to‘liq rekonstruksiya qilindi (u Yaponiya firmalari bilan birgalikda 250 mln. AQSH dollariga yaqin mablag‘ hisobiga qayta ta’mirlandi).² Gaz qazib olish va uning ist’emoli yildan yilga ortib bormoqda. Chunonchi, 1991-yilda 41,8 mlrd metr kub gaz ishlab chiqarilgan bo‘lsa, 2000-yilda bu ko‘rsatkich 56,4 mlrd metr kubga yetdi.

Respublika yoqilg‘i balansida hissasi 90 foizga teng bo‘lgan gaz xomashyosi murakkab geologik qatlama, ya’ni 3500 metr va undan chuqurdan qazib olinadi.

Aholini qulay yoqilg‘i turi bilan ta’minalash maqsadida Andijon viloyatining Xo‘jaobod shahrida yirik yer osti gaz ombori qurilgan.

Mustaqillik yillarida ushbu tarmoqning jami sanoatdagi ulushi 21,4 foizdan 30,1 foizga o‘sdi.

Ma’lumki, mamlakatimiz energetika tizimining asosiy tarmoqlaridan biri

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalq so‘zi 23 dekabr 2017 y. № 258 (6952).

yoqilg‘i energetika sanoatidir. Shu boisdan mamlakatimizda mustaqillikning ilk kunlaridan e’tiboran yoqilg‘i energetika sanoatining taraqqiyotiga ham alohada ahamiyat berildi. Gaz, neft, ko‘mir sanoatlari va energetika mamlakatimiz yoqilg‘i-energetika tizimining tarkibiga kiradi. Bu tizimning mamlakat sanoat ishlab chiqarishidagi hissasi salkam 35 % ni tashkil qiladi.

O‘zbekistonning g‘arbiy va janubiy hududlarida topilgan neft, gaz va ko‘mir konlariga tayanib yildan-yilga mazkur sanoat tarmoqlari tez rivojlantirilmoqda.

Endilikda O‘zbekiston jahondagi 10 ta yirik gaz ishlab chiqaruvchi mamlakatlar qatoriga kirdi. Hozirda aniqlangan gaz zaxiralari 2 trln kubametrga yaqin, ko‘mir zaxiralari 2 mlrd t. dan ortiqni tashkil qildi.

1991-96- yillarda neft qazib olish Rossiyada 61, 5 foiz, Ozorbayjonda 77, 8, foiz, Qozog‘istonda 83, 2 foiz bo‘lgan bo‘lsa, O‘zbekistonda bu 271 % ga o‘sdi.

Shuningdek gaz qazib chiqarishda Respublikamiz qo‘shni Rossiya, Qozog‘iston, Turkmanistondan farqli (117 %) ancha yuqori o‘sish sur’atlariga erishdi.³ Neft, gaz mahsulotlari o‘z ehtiyojlarimizni to‘la qondiribgina qolmay , shu bilan birga ko‘p miqdorda eksport qilish imkonini berdi.

Shu sababdan ham ushbu majmua kapital mablag‘ sarflash hamda chet el investetsiyalarini jalb etishning eng foydali sohalaridan biri bo‘lib qoldi.

Mustaqillik tufayli neft sanoatida keskin burilish yuz berdi. Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida ko‘plab yirik konlar ishga tushirilshi natijasida neft qazib olish keskin o‘sdi.⁴

Xususan, 1990 -yilda 2, 8 mln. tonna neft qazib olingan bo‘lsa 2002- yildat 7, 2 mln. tonna neft qazib olingan edi. Respublikamizda neftning asosiy qismi (92%) Qashqadaryo viloyatidan, qolganlari Andijon, Surxondaryo, Navoiy, Farg‘ona viloyatlarida ham qazib olinadi.

³ A.Ortikov. Sanoat iqtisodi. Darslik. T.: TDIU, 2009. 236 b.

⁴ E.X. Maxmudov, A. Ortikov, F. Karimov. Korxona iqtisodiyotning asosiy bo‘g‘ini. / Hamkor. 2010 yil 7 fevral.

Respublikada qazib olingan neftni qayta ishlash uchun sovetlar davrida Farg‘ona, Oltiariq neftni qayta ishlash zavodlari qurib ishga tushirilgan edi.

Keyingi yillarda, Ko‘kdumaloq neft-gaz koni ochilgandan keyin Fransiyaning TEKNEP firmasi bilan hamkorlikda 1997-yilda Buxoro viloyatining Qorovulbozor tumanida Buxoro neftni qayta ishlash zavodi qurib ishga tushirildi. Bu zavodning 1-navbatli yiliga 2,5 mln tonna gaz kondensatini qayta ishlash quvvatiga ega bo‘ldi. Zavodda 50 turdan ortiq neft mahsulotlari ishlab chiqararilishi yo‘lga qo‘yildi.

Natijada, respublikamiz neft sanoati korxonalarining quvvati yiliga 11 mln tonna neft qayta ishlash imkoniyatiga ega bo‘ldi.

Shu bilan birga mustaqillik yillarida gaz qazib chiqarish sanoatini hamda tabiiy gazni va gaz kondensatini qayta ishlash bilan bog‘liq ishlab chiqarishlarni rivojlantirishga katta ahamiyat berildi. Jumladan, 2007-yilda “CNPC” (Xitoy milliy neft korporatsiyasi) ning sho‘ba kompaniyasi hisoblanuvchi “CNODC” kompaniyasi bilan birgalikda O‘zbekiston Respublikasida geologiya-qidiruv ishlarini olib borish loyihasini amalga oshirishning faol bosqichi boshlangan edi.

2007-yilda o‘zlashtirilgan xorijiy investitsiyalarning hajmi qariyb 25 mln dollarni tashkil etdi. Bu mamlakat yoqilg‘i-energetika sanoatining eng rivojlangan va iqtisodiyotda salmoqli tarmog‘idir. Uni qazib olish va ishlatish miqdori katta tezlik bilan o‘sib bormoqda. Masalan, 1990- yilda mamlakatimda 40, 7 mlrd. m. kub, 95 yilda 48, 6 mlrd. m. Kub gaz qazib olingan bo‘lsa bu ko‘rsatkich 2002- yilga kelib 58, 4 mlrd. kubdan oshib ketdi.

Hozirda O‘zbekiston gaz zaxiralari va qazib chiqarishdda dunyoda birinchi 10 likga kiradi va MDH da Rossiya va Qozog‘istondan keyin 3-o‘rinda turadi. Mamlakatimizdagi eng yirik gaz konlari janubi - g‘arbiy Hisor va Buxoro -Xiva neft va gazli mintaqalarida joylashgan. Bular Sho‘rtan va Muborak guruhlariga kiruvchi konlardir.⁵

⁵ Xamidov B.N. Neft va gaz kimyosi.// Darslik. – T.:2014. 147 b.

Sho‘rtan gaz - kondensati koni Qashqadaryo viloyatida, Qarshi shahridan 40 km janubi - sharqda joylashgan. Sho‘rtan gazidan ajratib olingan etanni qayta ishlab, polietilen olish maqsadida Sho‘rtan gaz – kimyo majmuasi bunyod etildi.

Sho‘rtan gaz - kimyo majmuasi jahondagi eng yirik gaz sanoati korxonalaridan biri hisoblanadi. Qashqadaryo viloyatining G‘uzor tumanidagi Sho‘rtan shaharchasida joylashgan bu majmua 150 ga dan ortiq maydonni egallaydi. Mahalliy konlardan olinadigan gazni qayta ishlab, organik sintez, polietilen, yoqilg‘i gazi, suyultirilgan gaz, gaz kondensati, donador oltingugurt, polietilen tagliklar, polietilen plyonkalar ishlab chiqaradi. Sho‘rtan gaz - kimyo majmuasi qurilishi 1998-yildan boshlangan. “O‘zbekneftgaz” MLK ning mustaqillik yillarida amalga oshirilgan eng yaxshi loyihalardan va xalqaro hamkorlik mahsullaridan biridir.⁶

Majmua 2001-yil 20-dekabrda ishga tushirildi. Majmuaning ochilishi marosimida O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I. Karimov so‘zga chiqib ona diyorimiz qazilma boyliklarga boy ekanligini takidlagan edi.

Yoqilg‘i sanoatining yana bir muhim tarmog‘i bu ko‘mir sanoatidir. O‘zbekiston qidirib topilgan ko‘mirning 1900 mln. tonna miqdoridagi zahiralariga egadir, shu jumladan qo‘ng‘ir ko‘mir zahiralari - 1853 mln. tonnani, toshko‘mir zahiralari - 47 mln. tonnani tashkil etadi. Prognoz resurslari 5,7 mlrd. Tonnadan ko‘proqdir. Toshko‘mirning katta zahiralari respublikaning janubiy hududlarida – Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida to‘plangan.

Hozirgi paytda 3ta konda: Angren, Sharg‘un va Boysun konlarida ko‘mir qazib chiqarilmoqda. O‘zbekistonda ko‘mir qazib chiqarishni “O‘zbekko‘mir” AJ, shuningdek “Sharg‘unko‘mir” AJ va “Apartak” AJ amalga oshiradi.

Angren konidagi ‘Angren’ ko‘mir razrezi ko‘mir zahiralarini ochiq usulda qazib oladi, bundan tashqari “Yerostigaz” OAJ tomonidan yer ostida gazlashtirish usuli bilan qo‘ng‘ir ko‘mirdan gaz ishlab chiqariladi.⁷

⁶ Aymatov R.A., Boboyev S.M., Alibekov J.A. Gaz ta’mnoti. O‘quv qo’llanma. – Samarqand.: 2003. 36 b.

⁷ Asanov G.R., Nabixonov M., Safarov I. Ozbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy jo‘g’rofiyasi. -T.: Oqituvchi, 2014, 217 b.

“O‘zbekko‘mir” AJ har yili 3 mln.tonnaga yaqin ko‘mir qazib chiqaradi. Ko‘mir yoqilg‘isining asosiy iste’molchisi elektr energetikasi sektori bo‘lib, uning ulushiga umumiy iste’mol qilinadigan ko‘mirning 85 foizi to‘g‘ri keladi.

O‘zbekistonda mustaqillik yillarda energetika sohasida, jumladan, uning asosiy qismi hisoblangan elektr energiyasini ishlab chiqarish borasida keng ko‘lamli tadbirlar amalga oshirildi. Bu borada mamlakat miqyosida muqobil energiya turlarini rivojlantirish va ularning texnologiyalarini o‘zlashtirish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi. Shu maqsadda mamlakatda muqobil energiya zaxiralaridan unumli foydalanishni ta’minlashga qaratilgan maxsus dasturlarning qabul qilinishi muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

Quyosh va shamol energiyasidan foydalanish borasida olib borilgan tadbirlar bunga misol bo‘la oladi. Ushbu sohani rivojlantirish borasidagi dastlabki qadamlar sohaning kelajagi yorqin ekanligini hamda ulardan foydalanish O‘zbekiston iqtisodiyotiga nihoyatda foydali bo‘lishini isbotladi.

Mazkur sohadagi munosabatlar “Energiyadan oqilona foydalanish to‘g‘risida”gi, “Elektr energetikasi to‘g‘risida”gi qonunlari bilan tartibga solindi.

Bu borada birinchi Prezidentimizning 2013-yil 1- martdagи “Muqobil energiya manbalarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni alohida ahamiyatga molik hujjat sanaladi.

Farmondan ko‘zda tutilgan maqsad to‘plangan tajribani e’tiborga olgan holda va tadqiqotlar hamda tajriba-sanoat ishlanmalarini yuqoriroq texnik va ilmiy darajada o‘tkazishni yanada davom ettirish, jahon tajribasini hisobga olib, yurtimiz sharoitida muqobil energiya manbalaridan foydalanish borasidagi ayrim yechimlarni amalda qo‘llash, shuningdek, mazkur soha uchun zamonaviy uskunalar va texnologiyalarni shu yerda ishlab chiqarishni tashkil qilish choralarini ko‘rishga qaratilgan.⁸

⁸ Isaqulov D. // Energetika mustaqilligi iqtisodiyotni jadal taraqqiy toptirish va aholi turmush farovonligini oshirish garovidir //Xalq so‘zi gazetasi. 2016-yil 18-avgust.

Bundan tashqari, ishlab chiqarilgan elektr energiyasini tejab ishlatish borasida ham keng miqyosdagi tadbirlar amalga oshirildi. Bu borada hukumat tomonidan qabul qilingan maxsus dasturlar va ularning ijrosini ta'minlash borasidagi nazorat tahlil faoliyati muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Energetika tizimida hayotga tatbiq etilayotgan istiqbolli loyihalar ham ishlab chiqarishni jadal rivojlantirish, aholi turmush farovonligini yuksaltirishning muhim omili bo'ldi. Buni joylarda olib borilgan keng ko'lamli chora-tadbirlar misolida ham yaqqol ko'rish mumkin.

Jumladan, To'raqo'rg'on tumanining Shohidon qishlog'i hududidagi 76 hektar maydonda barpo qilingan "To'raqo'rg'on issiqlik elektr stansiyasi" ana shunday yirik loyihalardan biridir.

Davlatimiz rahbarining maxsus qarori bilan qurilishi boshlangan mazkur inshoot orqali Farg'ona vodiysi viloyatlarida elektr ta'minotini yaxshilash ko'zda tutildi. Stansiya uchun zarur jihozlar Yaponianing "JICA" agentligi tomonidan yetkazib berildi. Umumiyligi 1 milliard 195,9 million AQSH dollarilik ushbu loyihaning birinchi bosqichi doirasida 2017- yilga borib -quvvati 450 megavatt bo'lgan eng zamonaviy bug'-gaz turbinasi ishga tushiriladi. 2019- yilda esa uning ikkinchi bloki foydalanishga topshiriladi.

Mutaxassislarining ta'kidlashicha, 2016 -yilda Farg'ona vodiysi viloyatlarining elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyoji 1700 megavatt soatga teng bo'ldi. Aholi soni va ishlab chiqarish tarmoqlari ko'payishi bilan 2030 -yilga borib, bu ko'rsatkich 1900 megavatt soatga yetishi kutilmoqda. Keyingi yillarda yoqilg'i-energetika tizimida qattiq yoqilg'i ulushini oshirishga alohida ahamiyat berildi. Buning samarasi o'laroq, 2016- yilga kelib Angren IESda 130 — 150 MVt. quvvatli energoblokni qurish ishlari yakunlanib, ishga tushirish tadbirlari ko'rildi. Ob'yekt Mustaqillik bayramiga munosib tuhfa sifatida 1-sentyabrga qadar foydalanishga topshirildi va energiya tizimiga 160 MVt. quvvat berila boshlandi. U

yonib kulga aylanish darajasi yuqori bo‘lgan ko‘mirni yoqishga mo‘ljallangani bilan ahamiyatlidir.⁹

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalq so‘zi 23 dekabr 2017 y. № 258 (6952).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 15.12.2010 y. № PQ,-1442 sonli «2011-2015-yillarda O‘zbekiston Respublikasi sanoatini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishari to‘g‘risida»gi qarori.
3. «Sanoat tarmoqlari korxonalarining ma’naviy eskirgan va eyilgan asbobuskunalarini jadal yangilashga doir qo‘srimcha chora- tadbirlari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 19-apreldagi qarori. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2012 y., 17-son.
4. Сотсиално-экономическое положение Республики Узбекистон за 2017-год. Ташкент. 2018 г. Стр. 17.
5. A.Ortikov. Sanoat iqtisodi. Darslik. T.: TDIU, 2009. 236 b.
6. Abdukarimov I.T. va boshqalar. Korxona iqtisodiy salohiyati tahlili. - T.: Iqtisodiyot va hudud dunyosi, 2003, - 256 b.
7. Sultonov A.S. O‘zbekiston energoresurslari kelajagi. // O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi – Toshkent ., - N 2-3, 2020. – B. 10-12.
8. Asanov G.R., Nabixonov M., Safarov I. Ozbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy jo‘g’rofiyasi. -T.: Oqituvchi, 2014, 217-218 b.
9. Xamidov B.N va boshqalar. Neft va gaz kimyosi. Darslik. - Toshkent: 2014. 147 b.
10. Aymatov R.A., Boboyev S.M., Alibekov J.A. Gaz ta’minoti. O‘quv qo’llanma. – Samarqand.: 2003. 36 b.
11. Isaqulov D. / Energetika mustaqilligi iqtisodiyotni jadal taraqqiy toptirish va aholi turmush farovonligini oshirish garovidir Xalq so‘zi gazetasi. 2016-yil 18-avgust.

⁹ Sultonov A.S. O‘zbekiston energoresurslari kelajagi. // O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi – Toshkent ., - N 2-3, 2020. – B. 10-12.